

ОСОБЛИВОСТІ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЗОВІВ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ ІЗ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

УДК 349.6



О. ГОЛОВКІН

*доктор юридичних наук, професор
(Національна академія прокуратури України)*

Проаналізовано особливості та класифікація позовів у цивільних справах, які виникають із земельних правовідносин. Показана специфіка цієї категорії позовів серед інших цивільних позовів.

Ключові слова: *земельні спори; позови у цивільних справах, що виникають із земельних правовідносин; позови про визнання; позови про присудження; перетворювальні позови; майнові позови; немайнові позови; земельнопорядні позови.*



FEATURES AND CLASSIFICATION OF CLAIMS IN CIVIL CASES ARISING FROM THE LAND RELATIONS

Golovkin, O.

Received: 18 Apr 2014

У результаті проведення в Україні земельної реформи, що триває з 1991 р., було легалізовано право приватної власності на землю. Як наслідок, виникає значна кількість земельних спорів, які вирішуються судами, зокрема, й у порядку цивільного судочинства. Ці спори для судів на сьогодні є одними з найбільш проблемних та найскладніших. Належне вирішення земельних спорів – одна з найважливіших гарантій забезпечення земельних прав та інтересів суб'єктів, забезпечення принципу верховенства права у земельних відносинах. Видом провадження, в порядку якого здійснюється розгляд судами справ по спорах, що виникають із земельних правовідносин, у порядку цивільного судочинства є позовне провадження, а засобом порушення цього провадження є позов.

Однак у вітчизняній науці цивільного процесуального права не приділено значної уваги дослідженню особливостей та класифікації позовів у цивільних справах, що виникають із земельних правовідносин. Найбільш ґрунтовно цю проблематику на дисертаційному рівні дослідив О.С. Снідевич. Окремі аспекти проблеми були предметом

дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених – представників науки цивільного процесуального права, зокрема, С.Н. Абрамова, Ю.В. Білоусова, С.В. Васильєва, М.А. Вікут, О.В. Гетманцева, М.А. Гурвича, А.О. Добровольського, П.Ф. Єлісейкіна, О.С. Захарової, С.О. Іванової, В.В. Комарова, О.Ф. Клейнмана, К.І. Комісарова, П.В. Логінова, Н.І. Масленникової, Е.М. Мурадьян, Г.Л. Осокіної, Є.Г. Пушкаря, В.І. Тertiшнікова, С.Я. Фурси, Н.О. Чечіної, М.С. Шакарян, М.Й. Штефана, В.Н. Щеглова, К.С. Юдельсона, В.В. Яркова та інших, а також вчених з матеріальних галузей права (насамперед, земельного), зокрема В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А.П. Гетьмана, І.І. Каракаша, М.В. Краснової, П.Ф. Кулиничя, Л.В. Лейби, Я.М. Лисенко, А.М. Мірошніченка, В.Л. Мунтяна, В.В. Носіка, О.О. Погрібного, В.І. Семчика, П.Т. Філюка, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги та ін.

Метою даної статті є дослідження особливостей та класифікації позовів у цивільних справах, що виникають із земельних правовідносин.

Земельними є, зокрема, правовідносини у сфері власності на землю, з приводу прав на землю, похідних від права власності, правовідносини, що виникають у зв'язку із здійсненням права загального користування землею, правовідносини у галузі управління використанням і охороною земель, охоронні земельні правовідносини [3, 32–33].

Земля посідає особливе місце в життєдіяльності людини і має такі властивості, які не можуть ігноруватися законом і не вписуються у цивільне право, а саме: 1) це – єдине місце проживання людей, тварин і всіх живих організмів. Земля

є найважливішим природним ресурсом, основою життя, загальнолюдським і загальнонаціональним надбанням, компонентом природи і біосферною категорією; 2) це – просторовий операційний базис, що використовується для розташування різного роду об'єктів та основним засобом виробництва у сільському господарстві. Земля обмежена у просторі і не може бути ні збільшена, ні зменшена як майно; 3) це – найважливіший компонент навколишнього природного середовища; 4) земля використовується як незамінний об'єкт господарювання та засіб виробництва. Її не можна замінити ніяким іншим засобом проживання і виробництва, вона не старіє, не зношується і не може збільшуватися; 5) згідно із цивільним законодавством земля належить до майнових об'єктів, але особливість цього майна полягає у тому, що воно не має і не може мати вартості.

У процесі виникнення, реалізації, зміни чи припинення земельних прав, їх захисту (охорони) у зв'язку з порушенням прав та законних інтересів (чи їх визнанням) власників земельних ділянок, землекористувачів між окремими суб'єктами земельних правовідносин виникають спори, які називаються земельними [5, 13].

Відповідно до ч. 1 ст. 158 Земельного кодексу України (далі – ЗК) органами, що вирішують земельні спори, є суди, органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів [4]. Отже, земельні спори в Україні вирішуються як в судовому, так і позасудовому порядку.

Згідно із ч. 3 ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) суди розглядають цивільні справи в порядку позовного, наказного та окремого

провадження [12]. Видом провадження, в порядку якого здійснюється розгляд судами справ по спорах, що виникають із земельних правовідносин, в порядку цивільного судочинства, є позовне провадження, а засобом порушення цього провадження є позов.

Як вірно зазначає О.С. Снідевич, позовом у справах, що виникають із земельних правовідносин, є сукупність земельно-правової вимоги однієї заінтересованої особи (позивача) до іншої особи (відповідача), що виникає із спірного земельно-правового відношення, та процесуально-правової вимоги позивача до суду про здійснення правосуддя у цивільній справі та захист (охорону) земельного права певним, визначеним матеріально-правовою вимогою способом [11, 31–32].

Позовній формі захисту властиві такі ознаки: 1) наявність правової вимоги, що впливає з порушеного чи оспорюваного права, яка згідно з законом повинна бути розглянута в певному порядку; 2) наявність спору про право; 3) наявність двох сторін з протилежними юридичними інтересами, яким надано широкі можливості щодо захисту своїх прав і законних інтересів у спорі, що виник [2, 24]; 4) наявність третьої, неупередженої, незалежної від сторін, особи (органу), завданням якої є вирішити спір, та 5) змагальність та рівне правове становище тих, що змагаються [8, 52].

Позови у справах, що виникають із земельних правовідносин, можемо класифікувати на такі групи: 1) про визнання, про присудження та перетворювальні; 2) майнові та немайнові; 3) землевпорядні.

Позови про визнання. Згідно із п. «а» ч. 3 ст. 152 ЗК способом захисту земельних

прав є їх визнання. Отже, позови про визнання спрямовані на підтвердження наявності чи відсутності земельних прав (позови про визнання права власності чи користування земельною ділянкою, про визнання недійсними цивільно-правових угод із земельними ділянками, позови про визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, державних актів про право власності на землю тощо) [11, 64].

Позовами про присудження від суду вимагається поновлення становища, яке існувало до порушення права, та припинення дій, які їх порушують. В цьому позові фактично поєднується дві вимоги – вимога про визнання спірного права та вимога про присудження відповідача до вчинення певної дії чи утримання від дії (позов про усунення перешкод в користуванні земельною ділянкою, про повернення самовільно зайнятої ділянки, про відшкодування заподіяних збитків тощо). Позовами про присудження у справах, що виникають із земельних правовідносин, є майже всі спори щодо додержання правил добросусідства.

Класичним позовом про присудження називають позови про повернення самовільно зайнятої земельної ділянки. Частина 1 та 3 ст. 212 ЗК містить формулювання «повернення самовільно зайнятих земельних ділянок». Воно створює враження, що у разі самовільного зайняття чужої земельної ділянки власник або користувач повинен застосовувати проти цього порушення такий спосіб захисту, як витребування з чужого незаконного володіння, тобто віндикацію. У судовій практиці такі вимоги формулюються як вимоги «повернути земельну ділянку», про «вилучення земельної

ділянки з незаконного володіння» тощо [6, 29]. За наявності порушення у вигляді фактичного зайняття земельної ділянки суди зазвичай задовольняють такі позови.

Уявлення про самовільне зайняття земельної ділянки як про позбавлення права володіння, проти якого слід захищатися за допомогою віндикації, є помилковим, оскільки «фактично» позбавити володіння земельною ділянкою як специфічним нерухомим майном неможливо – права володіння можна позбавити лише «юридично», шляхом відібрання титулу в цілому. У випадках же будь-якого самовільного зайняття йдеться про створення перешкод у використанні земельної ділянки, і проти цього порушення належним способом захисту є негаторний позов [6, 29].

Так, вірним є формулювання позовних вимог як вимог про «звільнення земельної ділянки», «усунення порушень меж земельної ділянки» і, нарешті, найбільш коректне – про «усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою» із зазначенням конкретного способу, наприклад, знесення металевого гаража тощо [6, 30]. Загалом, із позовних вимог повинно бути зрозуміло, що має зробити відповідач або державний виконавець у разі задоволення судом позову.

Помилки у юридичній кваліфікації спірних правовідносин можуть призвести до відмови у задоволенні позову через пропуск строку позовної давності (що, звичайно, є невірним, оскільки самовільне зайняття – порушення триваюче), у разі задоволення позову – до складнощів із виконанням рішення.

Перетворювальні позови спрямовані на зміну чи припинення правовідносин за

допомогою судового рішення, яке здійснює законні та обґрунтовані перетворювальні повноваження позивача [1, 37–38]. Перетворювальними позовами у справах, що виникають із земельних правовідносин, називають позови, предмет яких характеризується такими способами захисту як зміна чи припинення спірних земельних правовідносин, тобто їх перетворення. Хоча ст. 152 ЗК не вказує на такі способи захисту прав на земельні ділянки, ЗК їх передбачає. Зокрема, відповідно до ст. 87 ЗК право спільної часткової власності на земельну ділянку виникає за рішенням суду; відповідно до ст.ст. 100, 102 ЗК земельний сервітут встановлюється за домовленістю між власниками сусідніх земельних ділянок на підставі договору або за рішенням суду, дія земельного сервітуту підлягає припиненню у випадку рішення суду про скасування земельного сервітуту. У всіх цих випадках судові рішення або безпосередньо змінює чи припиняє земельні права та обов'язки сторін, або є юридичним фактом у юридичному складі, який є підставою зміни чи припинення цих прав.

Майновими позовами у справах, що виникають із земельних правовідносин, зокрема, є ті, якими захищаються земельні права, що підлягають грошовій оцінці, немайновими ж відповідно ті, якими захищаються права, що не підлягають такій оцінці [11, 77].

Майновими позовами, зокрема, є позови про визнання права власності на земельну ділянку, земельну частку (пай), відшкодування збитків, заподіяних вилучення земельних ділянок, погіршенням якості земель тощо.

Немайновими позовами є позови про встановлення земельного сервітуту,

визначення порядку користування земельними ділянками, які належать на праві спільної власності декільком особам, про додержання правил добросусідства.

Землевпорядні (землеустрійні) спори. Необхідно зазначити, що в юридичній літературі висловлена слушна думка, що земельне законодавство України регламентує за певних умов право суду на надання земельних ділянок у власність чи в оренду, погодження місця розташування об'єктів, вирішення інших питань, які фактично врегульовують суспільні відносини [7, 295]. Зазначені повноваження взагалі не є характерними для повноважень суду. Рішення судів у цих випадках є підставою для вчинення різного роду дій у сфері землеустрою, землевпорядкування. Таким чином, можливо виділити у складі земельних позовів окрему групу позовів, за наслідками яких суд постановляє такі рішення. Відповідні позови в юридичній літературі називають *землевпорядними (землеустрійними)*. Землевпорядними позовами називають також позови про поділ земельних ділянок, про відновлення їх меж [10, 69–70].

Отже, у деяких категоріях земельних справ, суди від імені держави виконують складну управлінську функцію, вживаючи заходів щодо регулювання земельних відносин. Діяльність суду стосовно розгляду землевпорядних позовів фактично є управлінською діяльністю у сфері землеустрою, а рішення суду, постановлене за наслідком розгляду такого позову, – актом управлінської діяльності. Суди за позовами у таких категоріях справ приймають рішення, які є підставою для діяльності у сфері землеустрою інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних чи фізичних осіб

[10, 70]. Це підтверджується положеннями ЗК, Законів України «Про землеустрій», «Про фермерське господарство», відповідно до яких судові рішення визнаються однією з підстав здійснення землеустрою, відведення земельної ділянки, видачі документа, що посвідчує право власності або укладання договору оренди, розроблення проекту відведення земельної ділянки.

Аналізуючи судові узагальнення, можна прийти до висновків, що суди також виконують управлінські функції при вирішенні справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування. Так, відповідно до п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16 квітня 2004 р. (в редакції від 19 березня 2010 р.) [9] при розгляді справ за позовами до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування в разі незгоди з рішеннями з питань, віднесених у галузі земельних відносин до їх компетенції (зокрема, про відмову в передачі земельної ділянки у власність чи користування, у продажі земельної ділянки, в наданні дозволу і вимог на розроблення проекту відведення земельної ділянки тощо), суд за наявності підстав для задоволення позову визнає рішення такого органу недійсним і зобов'язує його залежно від характеру спору виконати певні дії, передбачені його компетенцією (або не вчиняти чи припинити їх), на захист порушеного права, як цього вимагає законодавство, або надає право позивачеві вчинити певні дії для усунення порушень його права. Суд вирішує ці питання по суті, якщо це відповідає закону

(наприклад, визнає відповідно до ч. 3 ст. 1 Закону України від 5 червня 2003 р. «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (пай)» право на земельну частку (пай), якщо районною (міською) державною адміністрацією безпідставно відмовлено у видачі документа, що посвідчує право на земельну частку (пай); вирішує відповідно до ч. 4 ст. 7 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство» питання про надання земельної ділянки у власність або оренду для створення фермерського господарства, якщо відповідна районна (міська) державна адміністрація чи орган місцевого самоврядування безпідставно відмовили в цьому або, незважаючи на рішення суду, що зобов'язує їх розглянути заяву з цього приводу, не розглядають її за наявності необхідних документів. В інших випадках суд не може вирішувати питання, віднесені до компетенції органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, зокрема про передачу земельних ділянок у постійне користування, оренду, укладення чи поновлення договору оренди земельної ділянки, зміну цільового призначення землі тощо.

Отже, варто погодитися із О.С Снідевичем, який виділяє у складі позовів у справах, що виникають із земельних правовідносин, окрему групу позовів – землевпорядні (землеустрійні) [11, 78].

Таким чином, все наведене дозволяє зробити висновок про специфічність та особливість позовів у справах, що виникають із земельних правовідносин, які є характерними виключно для земельних справ та не притаманні іншим категоріям справ. Земельне законодавство України передбачає (чи передбачало) за певних умов право суду на надання земельних ділянок у власність чи в оренду, погодження місця розташування об'єктів, вирішення інших питань, рішення щодо яких фактично врегульовують суспільні відносини. Такі повноваження загалом не є характерними для повноважень суду. Рішення судів у цих випадках є підставою для вчинення різного роду дій у сфері землевпорядкування, землеустрою. Аналіз цивільних позовів у справах, що виникають із земельних правовідносин, таким чином, й надає можливість виділити у їх складі окрему групу позовів, за наслідками або в процесі розгляду яких суд приймає такі рішення – землевпорядні позови, за якими позивач вимагає здійснити передбачені законом заходи у сфері землеустрою [11, 83]. Рішення суду про задоволення такого позову безпосередньо визначає розвиток процесу землеустрою та є підставою для технічної чи управлінської діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб у сфері землеустрою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Гурвич М. А.* Право на иск / М. А. Гурвич. – М., Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – 216 с.
2. *Добровольський А. А.* Основные проблемы исковой формы защиты права / А. А. Добровольський, С. А. Иванова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 159 с.
3. *Земельне право України* : підручник / [М. В. Шульга (кер. авт. кол.), Г. В. Анісімова, Н. О. Багай та ін.] ; за ред. М. В. Шульги. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
4. *Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року* // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3. – Ст. 27.
5. *Лейба Л. В.* Правове регулювання вирішення земельних спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Л. В. Лейба. – Харків, 2005. – 19 с.
6. *Мірошниченко А. М.* Обрання належного способу захисту прав на земельні ділянки / А. М. Мірошниченко // Адвокат. – 2011. – № 1(124). – С. 26–31.
7. *Носік В. В.* Право власності на землю Українського народу / В. В. Носік – К. : ЮрінкомІнтер, 2006. – 544 с.
8. *Осокина Г. А.* Иск (теория и практика) / Г. А. Осокина. – М. : Городец, 2000. – 192 с.
9. *Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ.* Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року (в редакції від 19 березня 2010 р.) // Вісник Верховного суду України. – 2004. – № 6. – С. 22.
10. *Снідевич О.* Землевпорядні позови у цивільному процесі / О. С. Снідевич // Право України. – 2006. – № 6. – С. 69–72.
11. *Снідевич О.С.* Позов у цивільних справах, що виникають із земельних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О. С. Снідевич. – Київ, 2011. – 206 с.
12. *Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року* // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2014.

Рекомендовано кафедрою цивільного,
господарського права та процесу

FEATURES AND CLASSIFICATION OF CLAIMS IN CIVIL
CASES ARISING FROM THE LAND RELATIONS

Golovkin, O.

Abstract: The features and classification of claims in civil cases that arise out of land relations. The specificity of this category of claims, among other civil suits.

Keywords: land disputes; proceedings in civil cases arising from land relations; claims for recognition; claims for adjudgement; transformative actions; property claims; non-property claims; land use claims



ОСОБЕННОСТИ И КЛАССИФИКАЦИЯ ИСКОВ ПО ГРАЖДАНСКИМ
ДЕЛАМ, ВОЗНИКАЮЩИМ ИЗ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Головкин О.

Резюме: Проанализированы особенности и классификация исков в гражданских делах, которые возникают из земельных правоотношений. Показана специфика этой категории исков среди прочих гражданских исков.

Ключевые слова: земельные споры; иски по гражданским делам, возникающим из земельных правоотношений; иски о признании; иски о присуждении; преобразовательные иски; имущественные иски; неимущественные иски; землеустроительные иски.